

**A TUDOMÁNYNAK
GAZDAG ÁGAI...**

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK
SZÜLETÉSNAPJÁRA

**ABUNDANT LINES
OF THE SCIENCE
ITSELF...**

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH
BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY
HUN-REN RESEARCH CENTRE FOR THE HUMANITIES

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

„A tudománynak gazdag ágai
Egy organizmus sok külön vonása,
Együtt igéző csak.”
(Madách Imre: *Az ember tragédiája*, XII. szín)

“Abundant lines of the science itself
Are different traits of one system only,
They're charming together.”
(Imre Madách: *Tragedy of the Man*, twelfth scene
Translated from Hungarian by Ottó Tomschey)

(© MTA, Szigeti Tamás)

Beuó Elol.

A TUDOMÁNYNAK GAZDAG ÁGAI...

TANULMÁNYOK
BENKŐ ELEK
HETVENEDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

ABUNDANT LINES OF THE SCIENCE ITSELF...

STUDIES IN HONOUR OF
ELEK BENKŐ
ON HIS SEVENTIETH BIRTHDAY

SZERKESZTETTE / EDITORS
KOVÁCS GYÖNGYI – ZATYKÓ CSILLA

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet
MTA Kiváló Kutatóhely
Institute of Archaeology, HUN-REN Research Centre for the Humanities
MTA Centre of Excellence

Budapest 2024

A kiadvány a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával készült
The volume was funded by the Hungarian Academy of Sciences

Borító / Cover

Zárókő rekonstrukciós rajza (pilisi ciszterci monostor)

(Rajz: Ősi Sándor. MTA – Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet, Adattár)

Reconstruction drawing of a capstone (Pilis Cistercian monastery)

(Drawing by Sándor Ősi. MTA – Research Centre for the Humanities Institute of Archaeology, Archive)

Képfeldolgozás, képszerkesztés / Image processing and editing

VARGA ZSÓKA

Angol fordítás / English translation

CHRIS SULLIVAN

ISBN 978-615-5766-73-2

DOI 10.62150/BE70.2024

© HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézet / Institute of Archaeology,

HUN-REN Research Centre for the Humanities

© Archaeolingua Alapítvány / Archaeolingua Foundation

© Szerkesztők, szerzők, fordító / Editors, authors, translator

2024

Minden jog fenntartva.

A tanulmányokban felhasznált illusztrációkért a szerzők felelnek.

All rights reserved. The authors are responsible for the illustrations used in the studies.

ARCHAEOLINGUA

ARCHAEOLINGUA ALAPÍTVÁNY

H-1067 Budapest, Teréz krt. 13.

www.archaeolingua.hu

Borítóterv / Cover design: KASZTA MÓNI

Tipográfia és nyomdai előkészítés / Layout and desktop editing: KOVÁCS RITA

Nyomda / Printers: PRIME RATE Zrt., Budapest

TARTALOMJEGYZÉK / CONTENTS

Előszó / Foreword	9
BARTOSIEWICZ LÁSZLÓ A középkor régészeti állattanának 70 éve Magyarországon <i>Seventy years of medieval archaeozoology in Hungary</i>	11
BÁLINT CSANÁD A „kazár pénzverés” és összehasonlításai: a volgai bolgár, nyugati türk és türges pénzverés <i>‘Khazar coinage’ compared to Volga Bulgarian, West Turkic, and Türgesh coinages</i>	27
BERTA ADRIÁN – EKRIK ÁKOS – KOVÁCS BIANKA GINA Az ábrahámi ciszterci apátság roncsolásmentes régészeti kutatása <i>Nondestructive research of the Cistercian abbey of Ábrahám</i>	37
BOLLÓK ÁDÁM Késő ókori csörgők a Keletrómai Birodalom levantei tartományjaiban. Az avar kori és a magyar honfoglalás kori varázshagyomány hátteréhez <i>Late Antique closed bells in the Levantine provinces of the Eastern Roman Empire. On the magical traditions of the Avar- and Hungarian-Conquest-period populations of the Carpathian Basin</i>	67
F. ROMHÁNYI BEATRIX Kultuszok, kulturális régiók és hospesek. Avagy: miről vallanak a 14. század elején összeírt plébániatemplomok patrocíniumai <i>Cults, cultural regions, and hospites or what the patrocinia of early 14th-century parish churches tell us</i>	89
FÜLÖP RÉKA – GYŐRI-PÓRSZÁSZ ANNA – RÉVÉSZ LÁSZLÓ – RITOÓK ÁGNES 8–9. századi tárgytipusok, viseleti szokások továbbélése a Kárpát-medence 10–11. századi sírjaiban <i>Survival of 8th–9th-century artefact types and clothing practices in 10th–11th-century Carpathian Basin burials</i>	107
GÁL ERIKA Keselyűcsont a csókakői várból <i>A vulture bone from Csókakő Castle</i>	129
GERELYES IBOLYA A török hódoltság balkáni eredetű ékszeranyagának előképei az oszmán művészetben <i>Antecedents in Ottoman art of Balkan-origin jewellery found in Ottoman Hungary</i>	141
HATHÁZI GÁBOR – KOVÁCS GYÖNGYI Egy reprezentációs forma változatai – Zsigmond-kori csempés és oszmán-török szemes kályhák a csókakői várban <i>Variations on a means of display in Csókakő Castle Sigismund-era tile stoves and an Ottoman stove with concave glazed tiles</i>	157
JAKAB GUSZTÁV – CSENGERI ERZSÉBET – TIMÁR GÁBOR A középkori vízgazdálkodás tanulságai az antropocén korban <i>Lessons from medieval water management in the anthropocene era</i>	187

K. NÉMETH ANDRÁS	
Nürnbergi csengők a késő középkori Magyarországon	207
<i>Small bells from Nuremberg in Late Medieval Hungary</i>	
KOVÁCS LÁSZLÓ	
A 10. századi szállási temetőkről	219
<i>On 10th-century cemeteries in Hungary belonging to short-lived settlements</i>	
LANGÓ PÉTER – TAKÁCS MIKLÓS	
Az Árpád-kori falusi temetők feltárása, egy rokon tudományterület „hatóköre” településrégészeti nézőpontból.	
(Szempontok egy településrégészeti kézikönyv megírásához)	233
<i>The excavation of Arpadian-era village cemeteries, the ‘domain’ of a kindred discipline from the settlement archaeology perspective.</i>	
<i>(Considerations for the writing of a handbook of settlement archaeology)</i>	
LŐVEI PÁL	
Keresztábrázolások, keresztetek és tévhitek	243
<i>Crosses, crusaders, and erroneous beliefs</i>	
MÉSZÁROS ORSOLYA – FÓRIZS ISTVÁN	
A visegrádi késő középkori üvegműhely (Rév u. 5.): az üvegleletanyag áttekintése és archeometriai vizsgálata	261
<i>Glass artefactes from a 15th-century glassmaking workshop at Rév utca 5. in Visegrád and their archaeometric analysis</i>	
OBORNI TERÉZ	
Báthory István bécsi diplomáciai küldetése és fogsága (1563–1567)	285
<i>Stephen Báthory’s diplomatic missions to Vienna and his imprisonment there (1563–1567)</i>	
RÁCZ BERNÁT – ROSTA SZABOLCS	
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
Pétermonostora Maas-vidéki kapcsolatai	299
<i>Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?</i>	
<i>Pétermonostora’s links to the Meuse Valley</i>	
SARBAK GÁBOR	
Pálos harangok	323
<i>Bells in the Pauline order</i>	
SÓFALVI ANDRÁS	
Árpád-kori rotunda maradványai Nagygalambfalván	329
<i>Vestiges of the Arpadian-era rotunda in Nagygalambfalva (Porumbenii Mari, Romania)</i>	
SZŐCS PÉTER LEVENTE	
Középkori és kora újkori tűk néhány példánya Nagybányáról	341
<i>Medieval and early modern pins from Baia Mare</i>	
SZŐKE BÉLA MIKLÓS	
A Biskupija-Crkvina lelethorizontról egy zalavár-várszigeti agancsfaragvány kapcsán	357
<i>An antler carving from Zalavár-Vársziget belonging to the Biskupija-Crkvina Horizon of finds</i>	

TEREI GYÖRGY	
Újabb adatok az Árpád-kori nagyméretű veremépületek kérdéséhez <i>New data relating to the Arpadian-age larger dug-out structures</i>	369
VARGA MÁTÉ	
Újabb középkori zarándokjelvények Somogy megyéből <i>More medieval pilgrim badges from Somogy county</i>	385
VIDA TIVADAR	
A zempléni csésze Kelet és Nyugat között <i>The Zemplín Cup between East and West</i>	397
VIZI MÁRTA	
Az ozorai várkastély színes mázas kályhacsempéiről <i>Coloured-glaze stove tiles from Ozora Castle</i>	417
WEISZ BOGLÁRKA	
A vásárterek eltérő típusai a középkori Magyar Királyságban <i>Differing types of marketplaces in the Kingdom of Hungary in the Middle Ages</i>	439
ZSOLDOS ATTILA	
Harcok az ország közepén <i>Struggles in the middle part of the realm</i>	455

BÁTHORY ISTVÁN BÉCSI DIPLOMÁCIAI KÜLDETÉSEI ÉS FOGSÁGA (1563–1567)

Oborni Teréz

A mohácsi csatát követő kettős királyválasztás után a két legitim magyar király közötti fegyveres összecsapásoknak és a kisebb-nagyobb kitérőkkel, megtorpanásokkal hömpölygő tárgyalásfolyamnak nem kisebb tétje volt, mint a Magyar Királyság egészének megszerzése és a királyi cím kizárólagos birtoklása. A Habsburg I. Ferdinánd és Szapolyai I. János király fia, a csupán választott királyi címmel rendelkező, az ország keleti felét uraló II. János között folytatott küzdelemben az 1560-as évek számos fordulópontot hoztak, amelyeknek egyik kulcsfigurája somlyai Báthory István volt. Az 1562. március 4-én lezajlott hadadi csata a Báthory és Némethy Ferenc vezette erdélyi hadak súlyos vereségét eredményezte, ez után az uralkodók ismét kénytelenek voltak tárgyalóasztalhoz ülni, legalábbis jelképes értelemben. Ferdinándot az újabb egyezkedésre a II. János mellett felvonuló oszmán-török hadak kényszerítették, amelyek a királyi várak alatt egyelőre nem bonyolódtak fegyveres összecsapásba, de jelenlétük a bihari térségben és Szatmár vára alatt valódi veszélyt jelentett.¹

Még 1562-ben, két sikertelen követjárást, Brassai János bécsi és Szerdahelyi Máté erdélyi útját követően kiderült, hogy a felek között komoly nézetkülönbségek vannak, és könnyű megállapodás nem várható.² Ferdinánd mint megkoronázott magyar király elfogadhatatlannak tartotta, hogy János Zsigmond királyi címet visel, még ha az csupán a választott királyi cím is. II. János pedig tiltakozott amiatt, hogy Ferdinánd az ő uralma alatti Tisza menti vármegyéket (Bereg, Ugocsa, Szabolcs, Szatmár, Közép-Szolnok) követeli tőle, holott azok édesapja királyi jogán is őt illetik. Emellett, a királyok minden egyes levélváltásban felpanaszolták a másik fél alattvalói által elkövetett támadásokat, rablást, fosztogatást és ily módon az éppen fennálló fegyverszünet súlyos megszegését. A szembenálló felek egyike sem akart engedni, így 1563 tavaszán is csupán odáig jutottak az egyezkedésben, hogy megújították a korábbi fegyverszüneti megállapodást az 1564 áprilisáig terjedő egy éves időszakra.³

Az 1563 nyarán Tordára összehívott erdélyi részországgyűlésen II. János arról tájékoztatta a rendeket, hogy feltétlenül szeretne megegyezni Ferdinánddal, mégpedig oly módon, hogy a még édesanyja, Izabella királyné életében tervezett és megígért házasságot Ferdinánd Johanna nevű leányával valóra váltja.⁴ A rendek nem csupán támogatták ezt a tervet, de kérték urukat, hogy mielőbb intézkedjék, „mert az idő, mint az elfolyó víz, nem tér vissza”, és mielőbb válassza ki az alkalmas és megbízható személyt a bécsi udvarral a fegyverszünet ideje alatt megújuló tárgyalások folytatására.

AZ ELSŐ BÉCSI KÜLDETÉS

II. János választása már áprilisban, az országgyűlés meghallgatása előtt somlyai Báthory István váradi kapitányra esett, aki 1563 nyarán érkezett Bécsbe.⁵ II. János a követe által azzal a kéréssel

A szerző történész, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézete tudományos főmunkatársa (oborni.terez@abtk.hu).

¹ LUKINICH 1918, 99–106.

² SZENTMÁRTONI 1934, 155–157; OBORNI 2003.

³ A fegyverszüneti megállapodásról szóló hitlevele: Brassó, 1563. április 17. Kiadva: *Tört. Lapok* 1875, 791–792.

⁴ EOE II. 214.

⁵ A megbízólevél: Brassó, 1563. április 27. Fasc. 87. Ung. Akten Konv. A. 1563. I–V. fol. 137–138. Kiadva: *Tört. Lapok* 1875, 972. Báthory István váradi kapitányságáról új eredményekkel: RÁ CZ 2021, 207–208, 214. Az 1563. évi követséget áttekinti: SZENTMÁRTONI 1934, 157–169.

fordult Ferdinándhoz, hogy a választott királyi címet legalább addig, míg Szulejmán szultán él, a Portával folytatandó levelezésben megtarthassa. Kérte továbbá, hogy Ferdinánd az 1551 nyarán tett ígéretét betartva, a leányát adja nőül hozzá, és mielőbb legyen meg legalább az eljegyzés.⁶ A követ által felterjesztett beadványra Ferdinánd magyar tanácsosai, Oláh Miklós esztergomi érsek, Forgách Ferenc váradi püspök, Tahy Ferenc, Bánffy István és Dessewffy János tanácsosok fogalmazták meg véleményüket.⁷ Elfogadhatónak tartották ezeket a feltételeket, de kifejtették, hogy szerintük a királyi címről – amelyet most az elhunyt János király fia csak bitorol – olyan ünnepélyes lemondó levelet kell kérni János Zsigmondtól, amelyet egyúttal a tanácsosai és a legfőbb erdélyi urak aláírásukkal hitelesítenek, és a benne foglaltakat garantálják. Véleményük szerint János Zsigmond csak bizonyos jól körülírt feltételekkel tarthatná meg Erdélyt az uralma alatt, az azon kívül eső magyarországi területeket pedig semmiképp. Erdély ugyanakkor a magyar Szent Korona tagja (*membrum Regni et Corone Hungarice*) maradna, és azt János király fia élete végéig uralhatná (*cum plena iurisdictione*) oly módon, hogy ha utód nélkül hal meg, Erdély azonnal visszaszállna a magyar királyra, ha pedig Ferdinánd leányától utóda származna, akkor a magyar király kérésére bármikor vissza kellene adnia valamely két másik hercegségért vagy bármely más tartományért cserébe. Hozzá tették, hogy ha így is lenne, a jogi eljárásokban a régi rend és szokás akkor is tartassék meg, azaz a fellebbezések Ferdinánd magyar király törvényszéke elé érkezzenek. A tanácsosok kérték továbbá, hogy János Zsigmond maradjon meg a római katolikus vallásban, és országát is tartsa meg ebben. Végezetül, ismét visszatérve a királyi cím kérdésére, a magyar tanácsosok teljességgel abszurdnak találták, hogy miközben Ferdinánd életben van, és már megkezdtek annak az országgyűlésnek az előkészítését, amelyen Ferdinánd fiát, Miksát készülnek magyar királlyá koronázni, II. János is királyi címet viseljen, mert így egyszerre három királya lenne az országnak. Ezért tehát az azonnali lemondását látták helyesnek, azzal a megengedéssel, hogy a törökökkel folytatandó levelezésben, a továbbiakban is használhassa a választott királyi címet.

Ferdinánd két nap múlva, 1563. július 9-én kelt válaszlevelében keményebben reagált a Báthory által vitt előterjesztésre, mint magyar tanácsosai: II. Jánost csupán *illustrissimus dux*nak címezve, azonnali lemondását követelte a királyi címről, tekintet nélkül az oszmán Portával fenntartott viszonyára, hiszen – ő is határozottan állította, miként tanácsosai –, képtelenség (*absurdissimum videretur*), hogy egy időben három királya legyen Magyarországnak.⁸ Arról pedig, hogy János Zsigmond konkrétan miféle hatalmat akar gyakorolni Erdélyben, bővebb magyarázatot kért. Azt ő is elismeri és tudja – jegyezte meg válaszában –, hogy annak idején, 1551-ben Johanna leánya kezét odaígérte János Zsigmondnak, akit akkor fiává is fogadott és pártfogását is ígérte számára. Ám időközben megváltoztak a körülmények, és a „herceg” hosszú ideje ellenségesen viseli magát Ferdinánd irányában. A tervezett házasságnak az is akadály, hogy leányai részben férjhez mentek, vagy el vannak ígérkezve, és akik még nem, azok pedig hajadonok kívánnak maradni. De ha óhajtja – tette hozzá megengedőleg – hozzásegíti az ifjú Szapolyait más, megfelelő rangú házassághoz.

Báthory István, miután megkapta Ferdinánd válaszát, határozottabb kívánalmakkal és erőteljesebb hangvétellő beadvánnyal állt elő.⁹ Egyfelől megírta azt a konkrét uralkodói címet, amelyet II. János számára kérnek a választott királyságról való lemondása után: *Ioannes Serenissimi Ioannis Regis Hungariae, Dalmatiae, Croatiae etc. filius, Dei gratia Princeps Hungariae et Transilvaniae etc.* Közölte továbbá, hogy II. János az uralma alatt kívánja megtartani a Tisza menti vármegyéket (Bereg, Ugocsa, Máramaros), valamint Munkács, Huszt, Tokaj és Szerencs várait, amelyeket

⁶ „Propositio oratoris filii quondam Regis Johannis” Bécs, 1563. július 6 előtt. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563.V–VIII. fol. 27–28.

⁷ „Consiliarium Hungarorum opinio” Bécs, 1563. július 7. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563. V–VIII. fol. 29–32. Kiadva: *Tört. Lapok* 1875, 825–827.

⁸ „Responsum pro oratore illustrissimi quondam filii regis Joannis” Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563. V–VIII. fol. 33–34. Kiadva: *Tört. Lapok* 1875, 806–807.

⁹ 1563. július 11. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563.V–VIII. fol. 35–36. VERESS 1944, 15–18.

egyébként Balassa Menyhárt árulásáig teljes mértékben uralt.¹⁰ Báthory kifejtette továbbá, hogy mind Erdélyben, mind pedig a tiszántúli területeken ura olyan jogokkal kíván uralkodni, mint amelyek a fejedelmeket vagy királyokat megilletik, azaz a birtokadományozás, a bíráskodás és a végrehajtás jogát kéri, és minden más, a felségjoghoz tartozó funkciót.¹¹ Báthory tagadta, hogy királya ellenségesen viselte volna magát Ferdinánddal szemben, mert mindazokat betartotta, amelyeket még anyja életében ígért, sőt mindig is fiúi alázatossággal viseltetett Ferdinánd iránt, és leánya kezére méltó életet élt.

Az újabb beadványt a magyar tanácsosok – Oláh Miklós, Forgách Ferenc, Dessewffy János – nem fogadták jó szívvel, hanem továbbra is követelték a királyi címről való azonnali lemondást, és hogy a Szapolyai-utód kizárólag Erdélyt tarthassa meg birtokában, a már korábban említett feltételekkel. Másfelől a tanácsosok minden érvet latba vetettek, hogy rábeszéljék Ferdinándot a tervezett házasság megvalósítására, amely – mint mondták – a megkötendő erős és örökös béke fundamentuma lenne a felek között, de ha őfelsége a leányai közül nem hajlandó senkit feleségül adni János Zsigmondhoz, akkor unokahúgai vagy rokonai közül keressen valakit számára. Véleményükben szóba hozták azt a hatásosnak vélt érvet is a házasság ügyében, hogy úgy hírlík, a gyermektelen II. Zsigmond Ágost lengyel király utóda unokaöccse lehet, és ha ez bekövetkezik, akkor bizony nem lenne célszerű vele ellenséges viszonyban lenni.¹²

Báthory az eddig a bécsi udvarban lezajlott tárgyalásokról szinte azonnal tájékoztatta királyát. 1563. július 13-án kelt részletes levelében beszámolt arról is, hogy a lengyel király követével, Marcin Kromerrel is felvette a kapcsolatot az udvarban, de csupán annyira jutottak, hogy a követ János Zsigmond II. Zsigmond Ágostnak írt levelét átvette és továbbította. Ferdinándnak arra a kérésére, hogy ura igyekezzék a római katolikus vallást megtartani Erdélyben, Báthory azt válaszolta, hogy az nem lesz nehéz, mert II. Jánost jó katolikusnak ismeri.¹³ A haza írott jelentésében kérte urától, hogy gondoskodjon az ellátásáról, mert bizony havonta ötszáz forintot is könnyedén kiad a bécsi tartózkodása során. Végezetül utasítást kért arra nézve, hogy hogyan viszonyuljon Miksa főherceg tervezett magyar királlyá koronázásához.

Miközben ez a levél úton volt Gyulafehérvárra, Ferdinánd is megírta a maga válaszát Báthorynak. Ebben a leghatározottabban megtiltotta, hogy János Zsigmond a választott királyi címet használja, még a törökökkel folytatandó levelezésben sem, hanem kizárólag az „Erdély fejedelme” címet viselje, miként ezt a címet korábban is a magyar királyok fiai viselték.¹⁴ A Tisza menti területek megtartásához nem járult hozzá, és figyelmeztette János Zsigmondot, hogy tartsák magukat mindketten az 1551. évi megállapodáshoz. Ami pedig a házasságot illeti, leányai már elkelték – üzente ismételtlen –, de unokahúgai közül választhat magának feleséget.

Báthory szilárdan kitartott ura érdekeinek védelmében, két nap múlva, július 20-án válaszolt Ferdinándnak. Ezúttal megpróbált érzelmdús érvekkel hatni: elmondta, hogy János Zsigmond őszinte fiúi szeretettel, tisztelettel és bizalommal viseltetik iránta. Kifejtette, hogy Erdély súlyos helyzetben van, mivel az ellenség szomszédságában fekszik, és csak hatalmas anyagi áldozatok árán lehet megtartani. A Portának és a török tisztségviselőknek fizetett adókon és ajándékokon kívül ugyanis a katonaság ellátása is jelentős összeget emészt fel, így a magyarországi vármegyék nélkül az országrészt megtartani nem lehetséges. Kérte ezért, hogy ura megtarthassa az Erdélyhez

¹⁰ A felső-magyarországi várháborúkhöz LUKINICH 1918 mellett: GAUSZ 2015, 187–206; Balassa Menyhárt szerepéről: VIROVECZ 2017; VIROVECZ 2023.

¹¹ „... pleno iure, autoritate, potestateque donandorum, conferendorumque bonorum et possessionum quarumlibet, iudicandarum item causarum et executioni demandandarum, ac aliarum quoque functionum omnium plenariam potestatis amplitudinem atque libertatem principis aut Regis habeat.” VERESS 1944, 17.

¹² „Consiliariorum Hungarorum opinio” 1563. július 16. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563. V–VIII. fol. 37–40. Kiadva: *Tört. Lapok* 1875, 840–843.

¹³ VERESS 1944, 19–22.

¹⁴ Bécs, 1563. július 18. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563. V–VIII. fol. 51–54. Kiadva: VERESS 1944, 22–23; *Tört. Lapok* 1875, 853–858.

csatolt magyarországi részeket, és hogy az előbbi uralkodói titulus így változzék meg: *Joannes, serenissimi Joannis Regis Hungariae, Dalmatie, Croatiae etc. filius, dei gratia, princeps partium Regni Hungariae et Transsylvaniae etc.*¹⁵ Ez a változat már nem Magyarország és Erdély fejedelmének, hanem csupán a magyarországi részek fejedelmének nevezte volna meg II. Jánost.

Ferdinánd magyar tanácsosai – Oláh Miklós, ecsedi Báthory András, Bornemissza Pál erdélyi püspök, Köves András veszprémi püspök, Ujlaky János váci püspök, Dessewffy János és Mérey Mihály – ekkor még keményebb ellenérvekkel támadták meg Báthory előterjesztését.¹⁶ Szerintük II. János az Erdélyen kívül megtartani kívánt tiszántúli régióban bár fejedelmként, de valójában királyi jogokat kíván gyakorolni, ami lehetetlen. Ezeket a részeket azért sem lehet átengedni Jánosnak, mert ez a Szent Korona birtokainak feldarabolását jelentené, ami megengedhetetlen, sőt, azt is szemére vetették Ferdinándnak, hogy Erdélyt átengedte János Zsigmondnak, mert a tartomány nagyon gazdag és népes, különösen értékes része Magyarországnak. A tanácsosok a házasságkötés lehetséges következményeit is nagyon elkeseredetten ítélték meg. Úgy vélték, ha János Zsigmond feleséget kap a Habsburg-házból, még inkább elbizakodott lesz, újabb követelésekkel fog fellépni. Ha pedig fiúutóda lenne, az követelhetné az atyai jogokat, de ha nem lesz utóda, még az is előadódhat, hogy az erdélyiek – Moldva és Havasalföld mintájára – a szultántól kérnek a maguk számára fejedelmet. A magyar rendek véleményéből egyértelműen kiderül, hogy az ország megosztását minden úton-módon igyekeztek volna megakadályozni, de végső soron nem tudtak mit tanácsolni ebben a kritikus helyzetben Ferdinándnak, egyelőre csak a fegyverszünet meghosszabbítását javasolták.

Ferdinánd a címkérdésben azon az állásponton volt, hogy II. János legyen bár fejedelem (*princeps*) vagy herceg (*dux*), csak Erdély szerepelhet az uralkodói titulusában, Magyarország semmiképpen nem kerülhet bele.¹⁷ Báthory az ezt követő beadványában a házasság ügyét igyekezett minél erőteljesebb érvekkel előmozdítani, hivatkozva Ferdinánd ígéreteire, s arra, hogy ennek a házasságnak a híre már az egész keresztény világban elterjedt, ezért roppant szegyenletes lenne, ha nem valósulna meg, és Ferdinánd nem teljesítené pecsétes írással megerősített szavát.¹⁸

A sűrű levélváltás közepette érkezett szeptember 7-e, I. Miksa magyar királyá koronázásának a napja. Báthory nem vett részt Pozsonyban az ünnepi alkalmon, hanem erre az időre Nagyszombatba utazott, nehogy bécsi jelenléte és a titokban folytatott tárgyalások kitudódjanak. II. János ezért másik követet, Blandrata György doktort küldte Bécsbe, újabb utasításokkal, és valószínűleg már ő adta be a királyhoz az új kívánalmakat. Ferdinánd a házasságkötés ügyében megengedőbbnek bizonyult, válaszában elismerte, hogy Johanna nevű leányát János Zsigmondnak ígérte, és hajlandó is őt vagy valamelyik unokahúgát hozzáadni, annak ellenére, hogy az utóbbi időben János Zsigmond rendkívül ellenségesen viselkedett irányában.¹⁹ Ami a területi felosztást illeti, továbbra is ahhoz ragaszkodott, hogy kizárólag Erdélyt lenne hajlandó átadni, ahol II. János – akit a válasziratban *illustrissimus Joannes dux*nak neveztek meg – majd *dux*ként uralkodjon, és Ferdinándnak mint magyar királynak hűségesküt tegyen. Új kérésként fogalmazta meg, hogy az elkészülő megállapodásra az erdélyi rendek, az erdélyi várak kapitányai és a főtisztviselők is tegyenek esküt, s arról állítsanak ki hitlevelet, amelyet ő ugyanígy megkíván és megszerez majd a magyar rendektől. Ferdinánd ahhoz is ragaszkodott, hogy János Zsigmond maradjon meg a katolikus hitben és feleségét, leendő gyermekeit is ebben a hitben hagyja meg, és így neveltesse fel. Ferdinánd a királyi jogokból átadni ígérte az Erdély fölötti teljhatalmú fennhatóságot, a birtokadományozás jogát, azzal a megszorítással, hogy az ősi jogon a Koronához tartozó javakból

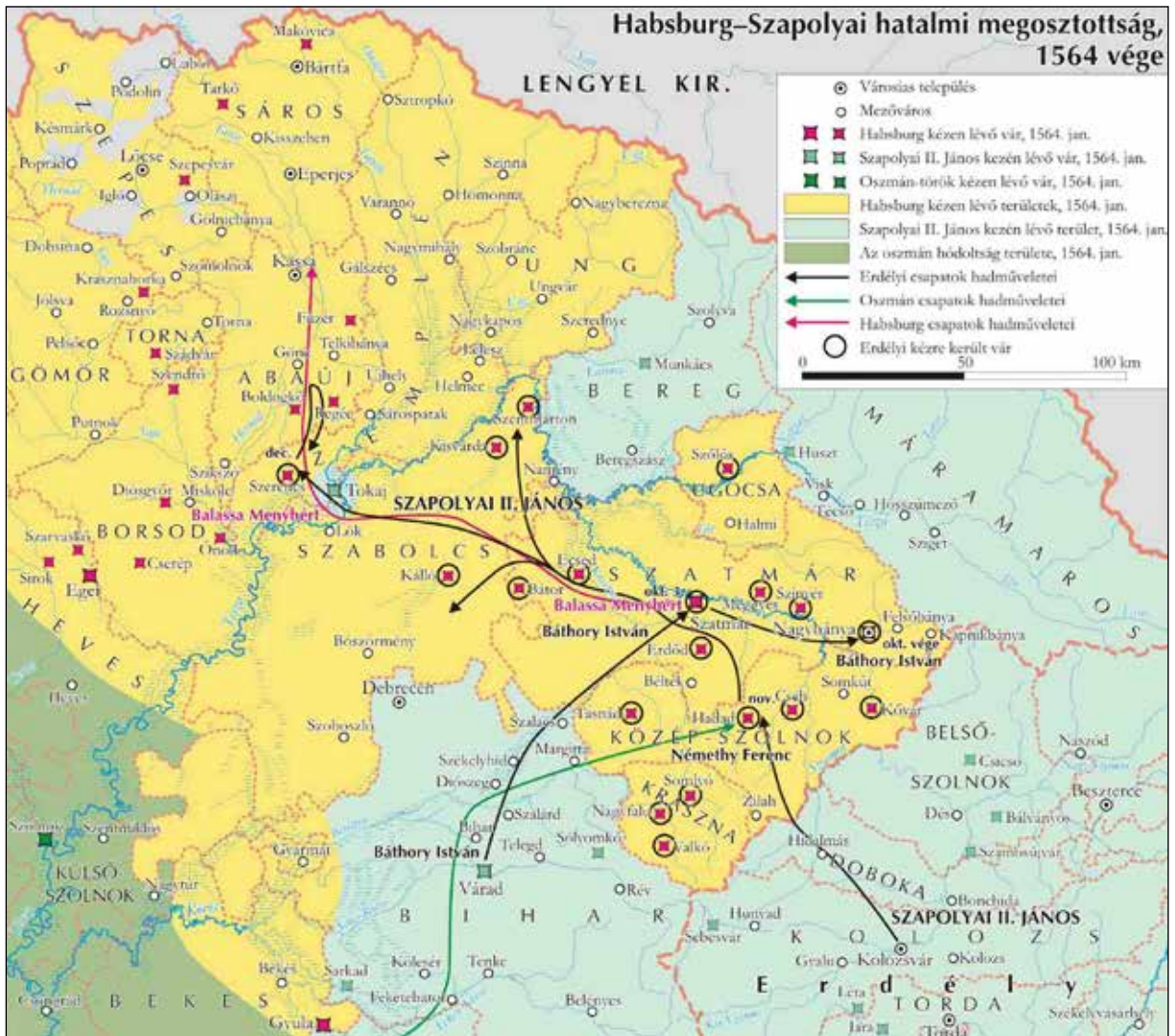
¹⁵ Bécs, 1563. július 20. Kiadva: VERESS 1944, 23–25; *Tört. Lapok* 1875, 870–872.

¹⁶ „Gutachten der ungarischen Ráthe in der Angelegenheit mit Zápolya“ Bécs, 1563. augusztus 4. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563. V–VIII. fol. 123–128.

¹⁷ Bécs, 1563. augusztus 7. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. B. 1563. V–VIII. fol. 129–130.

¹⁸ Bécs, 1563. szeptember 9. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. C. IX–XII. fol. 12.

¹⁹ „Responsum pro doctore Georgio Blandrata nuncio Transilvani“ Bécs, 1563. szeptember 22. Ung. Akten Fasc. 87. Konv. C. IX–XII. fol. 15–20. Kiadva: *Tört. Lapok* 1895, 886–889.

1. ábra. Habsburg–Szapolyai hatalmi megosztottság 1564 végén.

(Térkép: Nagy Béla térképész, HUN-REN BTK TTI)

Fig. 1. The Habsburg–Szapolyai balance of power in Hungary in late 1564. (Map: Béla Nagy)

János Zsigmond semmit ne idegeníthessen el. Átadta volna továbbá a peres ügyekben való ítélkezési és a végrehajtás jogát, mindazokkal a funkciókkal, amelyek a fejedelmet megilletik.²⁰

Az egyezkedés ezen a ponton megszakadt, II. János ugyanis haza rendelte követeit Bécsből, arra hivatkozva, hogy a feltételeket az erdélyi rendekkel is meg kell tárgyalnia. Báthory és Blandrata tehát hazautazott. II. János a kérdés megtárgyalására országgyűlést nem hívott össze, bizalmas tanácsosaival azonban feltehetően megtárgyalta a tőle nagy áldozatokat követelő újabb feltételsort.

²⁰ „Concedet autem caesarea sua maiestas dicto illustrissimo duci et haeredibus eius masculis in ipsa Transilvania liberam et plenam auctoritatem ac potestatem vel pro se retinendi, vel fidelibus suis subditis donandi et conferendi bona, quae successu temporis ad fiscum deolverint, dummodo nihil alienetur ex iis bonis quae antiquitus et iure ad coronam regni spectant, item causas dijudicandi et iudicata executioni demandandi cum aliis functionibus solitis ac duci competentibus.” *Tört. Lapok* 1895, 888.

A MÁSODIK KÜLDETÉS

Habsburg I. Ferdinánd 1564. július 25-én meghalt, és ez a haláleset a Magyar Királyság keleti és nyugati részét uraló és egymás ellen évtizedek óta elkeseredett küzdelmet folytató két dinasztia, a Habsburgok és a Szapolyaiak közötti harcban is cezúrát jelentett. Az erőviszonyok 1564-re úgy alakultak, hogy a mindkét uralkodó számára rendkívül értékes felső-magyarországi területek II. János uralma alá kerültek.²¹ Mivel a fegyverszünet már nem volt érvényben, az új magyar király, I. Miksa ismét a harcmezőn próbálta legyőzni II. Jánost. Habsburg-résről a felső-magyarországi régóban mind jobban előre törő erdélyi sereg által elfoglalt várak, települések visszafoglalására 1565 elején a bécsi hadvezetés Lazarus von Schwendi tábornokot küldte, aki igen hamar visszanyerte a stratégiaileg fontos várakat (Tokaj, Szerencs, Szatmár, Bátor, Erdőd, Cseh, Kővár, Nagybánya). Félő volt, hogy hadai Erdélybe is bevonulnak, ezért II. János választott királynak a lehető leggyorsabban meg kellett állapodnia vele. A tárgyalások során Miksa nézőpontja valamelyest módosult, a területi kérdésekben, úgy tűnik, könnyebben meg lehetett vele egyezni, mert figyelme elsősorban a két országrész közjogi viszonyára irányult.

A véglegesnek és mindkét uralkodó számára elfogadhatónak tűnő szatmári megegyezés legfontosabb pontjai is elsősorban erre a kérdésre és ehhez kapcsolódva a keleti országrészt uraló Szapolyai II. János uralkodói címének meghatározására, valamint most is az ország területének kettéosztására koncentráltak. A tárgyalások során II. Jánost somlyai Báthory István és a már az 1540-es évek óta Erdélyben tartózkodó lengyel főúr, Stanisław Nieżowski, Miksát pedig Schwendi és ecsedi Báthory András képviselte. A megegyezés szövegét Szatmáron, 1565. március 13-án öntötték formába. A dokumentummal II. János a március 24-én, Gyalu várában kelt megbízólevéllel Báthory Istvánt és Nieżowskit küldte Bécsbe.²² Az ugyanekkor kelt, követeinek adott instrukcióban II. János mindenekelőtt a Johannával kötendő házasság sürgősségét hangsúlyozta, megismételve korábbi érveit, és teljes jogú felhatalmazást adva Báthorynak a házasságkötésre vonatkozó megegyezésre. Ezen felül a Tisza menti területekből Nagybányát, Munkácsot és Husztot, valamint Bereg, Ugocsa, Máramaros, Szolnok és Kraszna vármegyéket kérte Miksától.

A Bécsbe vitt szatmári megegyezés tervezete a következő pontokat tartalmazta:²³ II. János lemondana a választott királyi címről, s helyett az Erdély fejedelme cím illetné majd meg; feleségül kapná Habsburg Johanna hercegnőt; a leendő fejedelem és törvényes örökösei birtokolhatnák Erdélyt, s hozzá a magyarországi vármegyék közül Bihart is, míg a többi Tisza menti megyét azonnal és véglegesen vissza kellene helyezni a magyar király uralma alá. János magszakadása esetén Erdély a magyar király hatalmába kerülne vissza, ha viszont Jánosnak leányai születnének, azokról Miksa gondoskodna a jövőben. János Zsigmond ugyanakkor Erdélyt elismerné a magyar Korona tagjának, ahogyan eddig is az volt, és ezen felül a magyar királynak hűségesküt tenne és engedelmességet fogadna, s később Erdély rendjei is ugyanerre lennének kötelezve. II. János továbbra is azt is szeretne elérni, hogy a választott király címet a törökökkel folytatott levelezésben viselhesse, valamint, hogy magát „Erdély és a hatalma alatti magyarországi részek fejedelmének” nevezhesse. Javaslatá értelmében a fejedelmi címet venné fel, magát és utódait a magyar királyok alattvalójának ismerné el, mivel Erdély a Magyar Királyság tagja. Megállapodnának abban is, hogy a területi-hatalmi megosztottság szempontjából a *status quo* maradna érvényben, de ha Miksa személyes vezetésével háborút indítana a törökök ellen, ahhoz II. János is csatlakozna. Ha emiatt netán elveszítené Erdélyt, Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel kárpótolnák.

A Szatmáron kialakított feltételek azt jelzik, hogy II. János a fenyegetően előre nyomuló Habsburg-hadaktól megrémülve, az igényeit szerényebbre fogta, de – mint majd látni fogjuk –

²¹ LUKINICH 1918, 112–116.

²² Gyalu, 1565. március 24. A megbízás és az ugyanekkor kelt instrukció: Ung. Akten Fasc. 90. Konv. A. 1565. I–IV. fol. 80–81, 83, 86–89. Kiadva: VERESS 1944, 41, 42–44; *Tört. Lapok* 1876, 456–457, 473–474.

²³ Az egyezmény: MNL OL E 142 Acta publica Fasc. 41. Nr. 32. Kiadva: VERANCSICS 1857, 298–299; GOOSS 1911, 178–181; BETHLEN 2002, 247–261; EOE 2. 244–245. Az egyezményről lásd még: OBORNI 2018, 137–142.

csak átmenetileg. Báthory István 1565. március végén érkezett meg Bécsbe, és rögtön kapcsolatba lépett Miksa magyar tanácsosaival, akiknek tudomására hozta a megegyezést. Mielőtt azonban megkezdődött volna a szatmári pontok alapján az egyezkedés, Erdélyből új hírek és új utasítások érkeztek Báthory István számára.

Időközben ugyanis a Fényes Portáról megérkezett Gyulafehérvárra Bekes Gáspár, és azt a részben fenyegető, részben támogató üzenetet hozta, hogy a szultán rendkívül sérelmezi a területi veszteségeket, amelyeket az „ő tulajdonát képező Erdély vilájet” elszenvedett, és fegyveres támogatásáról biztosítja János Zsigmondot a Habsburg magyar király elleni harcban. Ez az értesülés felvillanyozta II. Jánost, aki úgy érezhette, hogy erősebb pozícióba került Miksával szemben, és Bécsben tárgyaló követe után küldött két újabb – áprilisban keltezett – utasítást, amelyben új igényeket fogalmazott meg.²⁴ Meghagyta Báthorynak, hogy tájékoztassa a bécsi kormányzatot és az uralkodót arról, hogy a szultán a budai és a temesvári beglerbégeket, sőt a portai főbb vezéreket is arra utasította, hogy hadsereggel jöjjenek az ő megsegítésére, és a korábban az uralma alatt volt területeket foglalják vissza. Ennek ismeretében kérte Miksát, hogy minden olyan területet, amelyet az utóbbi időben tőle elfoglalt, adjon vissza, mert ellenkező esetben az oszmán fegyveres erők közbeavatkozása borzasztóan nagy veszélybe sodorná az egész országot, sőt az egész kereszténységnek nagy kárára lenne. Ha pedig ebbe Miksa nem egyezne bele, akkor arra kérte, küldjön ugyanakkora katonai erőt a törökök elleni védelemre, mint a támadó hadak, nehogy egész Magyarország elveszen az éppen már folyamatban lévő egyezkedés ideje alatt.

Báthory 1565. április 20-án írott jelentésében tájékoztatta II. Jánost az első három udvari kihallgatásán történekről. Jelentette urának, hogy mindent megpróbált a tiszántúli területek megszerzése érdekében, a titulus ügyében pedig ura nevében megígérte Miksának, hogy ha János Zsigmond a haláláig megtarthatja a választott királyi címet, hajlandó lesz a hűségeskü letételére is. Az utóiratban arról is szólt, hogy amikor a közelgő török támadást megemlítette, Miksa csak annyit mondott, hogy Isten a tudója, ő jobban szereti a békét a háborúnál, és hogy az előző napon követet menesztett a szultánhoz, aki hogyha háborút indít ellene, akkor elsősorban Istenben, valamint az igazság és a baráti segítség erejében bíz.²⁵

A tanácsosok – Oláh Miklós, Verancsics Antal egri püspök, Bornemissza Pál erdélyi püspök és Batthyány Ferenc – a szatmári békepontokat május elején kelt véleményükben minimális változtatásokkal elfogadhatónak tartották.²⁶ Ferdinánd első reakciója a tervezetre május 6-án kelt, amiből szintén úgy látszott, nem lehetetlen a megállapodás megkötése.²⁷ A tárgyalások menete azonban hamarosan új fordulatot vett. Báthory István május 14-én számolt be a bécsi udvarban a királyától kapott új hírekről és II. János részéről megfogalmazott új igényekről.²⁸ Ezen a ponton kezdett elmérgesedni az eddigiekben sem túl szelíd stílusú levélváltás Báthory és Miksa, helyesebben a nevében a válaszokat megfogalmazó Udvari Kancellária között. A május 19-én kelt válaszban Miksa mereven elzárkózott II. János követeléseinek teljesítésétől. Tudatták a követtel, hogy ura tartsa magát a korábbi megállapodáshoz.²⁹ Az ingerült hangvétellű levélre Báthory – nyugalmat erőltetve magára – igyekezett a lehető legdiplomatusabban reagálni. Május 25-én ismételt arra kérte Miksát, hogy a fenyegető török támadás miatt mégis fontolja meg II. János

²⁴ Gyulafehérvár, 1565. április 21. Ung. Akten Fasc. 90. Konv. B. 1564. IV–VI. fol. 17–18. Kiadva: VERESS 1944, 44–45; *Tört. Lapok* 1876, 457–458.

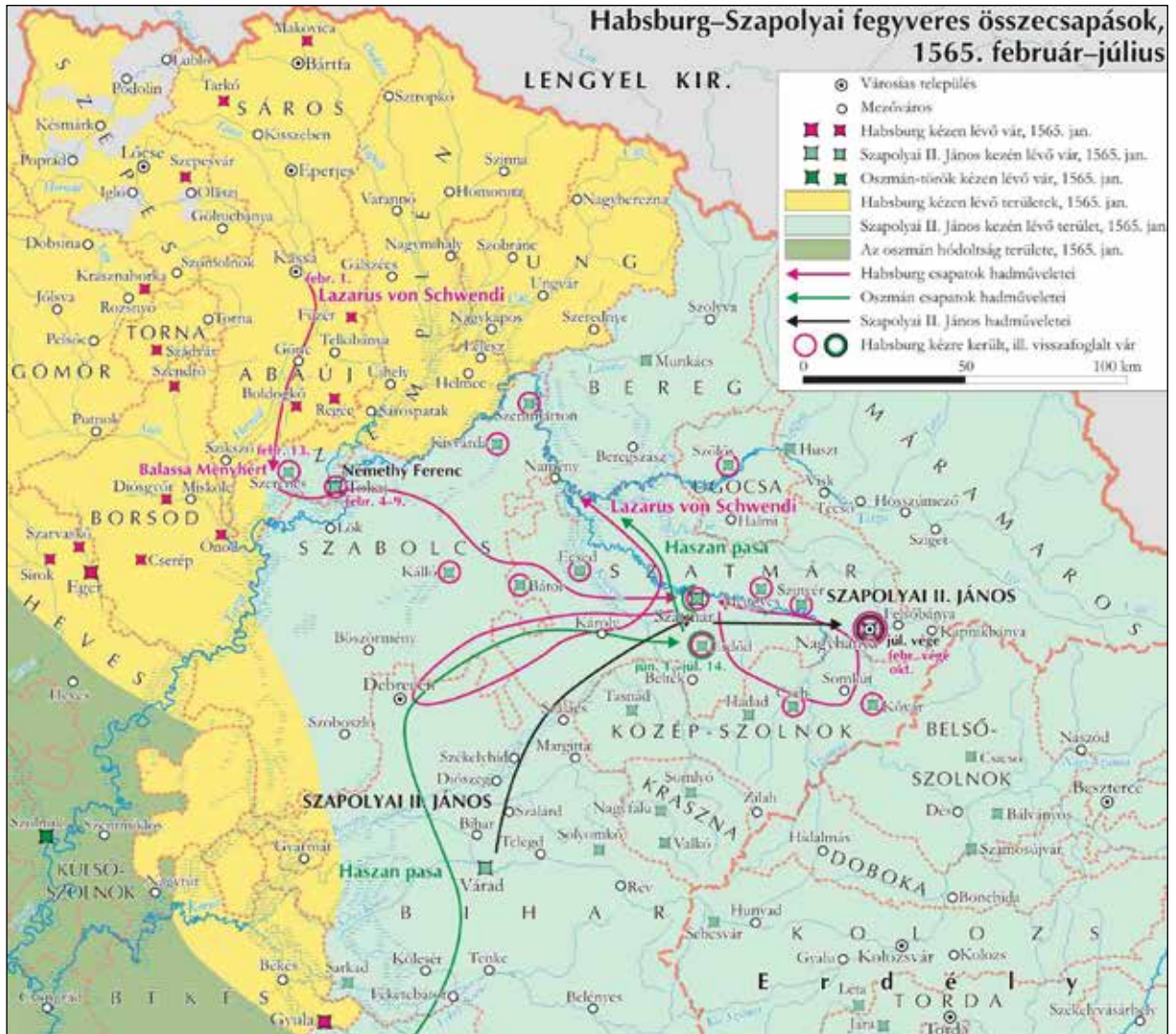
²⁵ Bécs, 1575. április 30. VERESS 1944, 47–53.

²⁶ „Opinio quatuor Consiliariorum Hungarorum” Bécs, 1565. május 5. Ung. Akten Fasc. 90. Konv. B. 1564. IV–VI. fol. 28–31. Kiadva: *Tört. Lapok* 1876, 488–490.

²⁷ Bécs, 1565. május 6. Ung. Akten Fasc. 90. Konv. B. 1564. IV–VI. fol. 32–36. Kiadva: *Tört. Lapok* 1876, 499–501.

²⁸ Bécs, 1565. május 14. Ung. Akten, Fasc. 90. Konv. B. 1564. IV–VI. fol. 43–44. Kiadva: VERESS 1944, 63–64; *Tört. Lapok* 1876, 522–523. Érdemes megjegyezni, hogy a Báthory számára a kancellárián készült válaszleveleken az uralkodó aláírása nélkül csupán ennyi található: *Decretum per sacram cesaream Majestatem.*

²⁹ Bécs, 1565. május 19. Uo. fol. 63–64. Kiadva: VERESS 1944, 65–67; *Tört. Lapok* 1876, 554–555.

2. ábra. Habsburg-Szapolyai fegyveres összecsapások 1565. február és július között. (Térkép: Nagy Béla)

Fig. 2. Armed clashes between Habsburg and Szapolyai forces in the period February to July 1565. (Map: Béla Nagy)

kívánalmainak teljesítését, és késlekedés nélkül szervezzenek meg egy olyan találkozózt, amelyen higgadtan megbeszélhetik a megegyezés még kérdéses pontjait.³⁰

FOGSÁGBAN

Miksa mindeközben a magyar tanácsosai véleményét kérte, akik számára gyanússá váltak az új követelések, és azt feltételezték, hogy ezeket maga Báthory javasolta II. Jánosnak.³¹ Miksa is arra gyanakodott, hogy János Zsigmond új kérései Báthory elképzelései nyomán alakultak ki, ezért a parancsára június 5-én, este, vacsoraidőben, a szállásán letartóztatták. Báthory már másnap, június 6-án, írásban folyamodott Miksához a szabadon engedéséért, magyarázatot kért az elfogatására

³⁰ Bécs, 1565. május 15. Uo. fol. 73–74. Kiadva: VERESS 1944, 67–68; *Tört. Lapok* 1876, 566.

³¹ Ung. Akten, Fasc. 90. Konv. B. 1564. IV–VI. fol. 98–101.

nézve, ártatlanságát bizonygatta, és megesküdt, hogy arról, ami időközben történt – azaz a török hadak készülődéséről és II. János igényeinek megváltoztatásáról – nem tudott.³² Furcsa módon szintén már másnap, június 6-án a magyar tanácsosok Miksához intézett véleménye is elkészült a letartóztatott Báthory és a magyar ügyekben teendő intézkedések dolgában.³³ Ebben az opinióban a tanácsosok elsősorban a török segélycsapatok II. János király melletti felvonulását tartották rendkívül sérelmesnek, valamint kifejtették, hogy egy már befejezett, megkötött megállapodást utólag semmissé tenni nem lehet, ezért elítélték Jánost és követét is.

Báthory István elfogatása 1565-ben semmit nem változtatott az akkori katonai-politikai helyzeten: Szulejmán szultán magyarországi hadai már elindultak II. János megerősítésére, a temesvári pasa elfoglalta a déli határ mentén lévő, Zaránd vármegyei Pankotát, és Bihar vármegyén keresztül Szatmár vára felé tartott.³⁴ Ide érkezett II. János az erdélyi hadakkal és felvonultak más, kisebb török csapatok is. Megkezdődött Szatmár ostroma és ezzel az a mintegy két évig tartó időszak, amely a „felső-magyarországi várháborúk” újabb szakaszát eredményezte.³⁵

A bécsi kormányzat, Miksa nevében 1565. június 21-én kelt kemény hangú levélben válaszolt Báthory folyamodványaira. Mindenekelőtt tudatták vele, hogy letartóztatására azért került sor, mert ura, János *dux* megszegte a szatmári megegyezést, behívta a törököket és a Miksa fennhatósága alatti területeket kívánja megtámadni. A hideg, elutasító hangvételű levélben egyúttal megparancsolták Báthorynak, hogy követi utasításait azonnal mutassa be az udvarnál.³⁶ A kérést teljesítendő, június 21-én kelt kísérőlevéllel Báthory be is küldte az udvarhoz II. János levelét is, remélve, hogy ebből kiderül az ő ártatlansága és a kedélyek megnyugodnak.³⁷ Reményeiben azonban csalatkoznia kellett.

Az ezt követő hetekben élénk levelezés kezdődött a fogva tartott Báthory István és Miksa, helyesebben mondva a bécsi kormányzat között: Miksa császár ismét arra utasította a letartóztatott Báthoryt, hogy az első követi utasítását azonnal mutassa be, amiért cserébe megengedi, hogy szolgálai közül néhányan hazamehessenek; erre válaszul Báthory beadta az eredeti követi utasítását, noha ezt nem lett volna szabad, és kérte azonnali szabadon bocsátását. Miksa pár nap múlva azt parancsolta Báthorynak, hogy a szatmári egyezmény szövegét is azonnal küldje be, amit Báthory meg is tett, egyúttal azokat az elveket fejtegette Miksának írt levelében, amelyekkel II. János őt útjára bocsátotta Bécsbe, ettől is azt remélve, hogy szabadon engedik. Július közepén Miksa császár felszólította Báthory Istvánt, hogy mivel a már beküldött utasításán kívül más utasításának is kell lennie, azt vagy eredetiben, vagy általa aláírt másolatban haladéktalanul mutassa be az udvarnál. Báthory válaszul elküldte Miksának azt az utasítást, melyet János Zsigmond neki még akkor adott, midőn Szatmárra mentek a császári biztosokkal egyezkedni, s állította, hogy ezen kívül más utasítása nincs.³⁸ Itt közbevetőleg érdemes megemlíteni, hogy II. Zsigmond Ágost lengyel király éppen ekkor, 1565 júliusában ajánlotta fel Miksának, hogy segít az unokaöccsével fennálló konfliktus rendezésében. A későbbiekben a lengyel király Báthory szabadon bocsátása érdekében is fellépett, sikertelenül.

1565. július 25-én kelt Miksa király nevében a mindent eldöntő, rendkívül dühös és engesztelhetetlen hangvételű ítélet, amelyben azzal vádolták Báthoryt, hogy mint II. János követe, Miksa kijátszásával a szatmári egyezség megghiúsítására törekedett. Tudtára adták, hogy addig fogságban fogják tartani, míg a jelen zavaroknak vége nem lesz és a helyzet nem tisztázódik.³⁹ Báthory még ezt követően is számos alkalommal bizonygatta ártatlanságát, de leveleire nem kapott

³² Uo. fol. 102–103. Kiadva: VERESS 1944, 70–72; *Tört. Lapok* 1876, 568–569.

³³ Uo. fol. 98–101.

³⁴ Vö. FODOR 1998, 828–829.

³⁵ Schwendi szerepéről, a felső-magyarországi helyzetről más szemszögből: PÁLFFY 1997.

³⁶ Uo. fol. 111–112. Kiadva: VERESS 1944, 73–75; *Tört. Lapok* 1876, 570–571.

³⁷ Uo. fol. 115–116. VERESS 1944, 72; *Tört. Lapok* 1876, 569.

³⁸ A június végén–július első felében váltott levelek: VERESS 1944, 76–81; *Tört. Lapok* 1876, 583–587.

³⁹ Ung. Akten Fasc. 90. Konv. C. 1565. VII–IX. fol. 25–26. *Tört. Lapok* 1876, 588–589; VERESS 1944, 81–82.

választ.⁴⁰ 1565 novemberében a magyar tanácsosok ismét véleményt nyilvánítottak Báthory fogsága ügyében: ezúttal úgy vélték, szabadon kellene bocsátani, hiszen Erdélyben ő és testvére, Kristóf a legtekintélyesebb urak, és ha Báthory megesküdött arra, hogy Miksa ellenében nem fog cselekedni semmit, a testvérek még hasznára is lehetnek Miksa ügyeinek, és általuk János Zsigmonddal is rendezni lehetne a fennálló konfliktust.⁴¹

Báthory fogsága két egész évig tartott. A bécsi körülmények elég kemények voltak, mert egy szolgáját is csak 1565 őszétől engedték vele lakni, és több levelében panaszkodott nehéz helyzete miatt. 1566 júniusában például Miksának írott levelében a szabadon bocsátását kérte, Balassa Menyhárt gyermekei fejében.⁴² Ez a felvetés nem lett volna lehetetlen ötlet, hiszen, mint a Bécsben szolgálatot teljesítő velencei követ jelentette, Balassa maga is ugyanezt javasolta.⁴³ Báthory egy hónap múlva azt kérte, hogy legalább sétálhasson szabadon vagy felügyelet mellett, annak érdekében, hogy egészségét megőrizze, és hogy két szervitorát hazaküldhesse. Kérte továbbá Miksától, hogy Schwendit utasítsa arra, hogy Báthory otthoni birtokaira ügyeljen, azokat ne dűlják fel a katonái. Ezeket a kéréseket végül az uralkodó kegyesen teljesítette.⁴⁴ 1566 novemberében ismét szabadon bocsátásáért folyamodott a királyhoz, elősorolva mindazokat a szolgálatokat, amelyeket még váradi kapitánysága idején tett Miksának.⁴⁵ Az esztendő végén, bár alkalmasabb szállást kapott az udvari szállásmestertől, a király utasításának megfelelően, és ennek megörült, felpanaszolta, hogy korábbi beadványaira nem kapott választ sem.⁴⁶ Kétségbeesett helyzetében, másfél éve fogságban lévén, ugyancsak decemberben fordult II. Zsigmond Ágost lengyel királyhoz, közbenjárását kérve kiszabadulása érdekében, ám ez a levél valószínűleg el sem jutott a címzetthez.⁴⁷ Miksa hajthatatlan volt, Báthory számára a hetek-hónapok változatlanul teltek. 1567 májusában már megtörve, alázatos hangvétellű kérvénnyel fordult a királyhoz szabadulásáért.⁴⁸ Egy hónap múlva a lakáskörülményei miatt ismét elkeseredetten panaszkodott Johann Trautson tanácsúrnak írott levelében, mint írta, szűkös és bűdös a mostani lakhelye.⁴⁹ Újabb hetek múltak el, míg 1567. június 29-én újfent kérelemmel fordult Miksa császár-királyhoz. Ebben megígérte, hogy János Zsigmond esetleges elhunytja után – mivel híre járt, hogy nagyon beteg – hűségesküt tesz Miksának, egyedül őt ismeri el Magyarország törvényes királyának, és egyúttal alázatosan kérte arra, hogy a veszélyek között hányódó Erdélyről, mint Magyarország kiváló tagjáról, a jövőben gondoskodják.⁵⁰ A fogságban töltött időszak bár keservesen telt, és úgy tudjuk, az időt Báthory nyelvgyakorlásra, olvasásra fordította, köztudott azonban, hogy a későbbiekben már látványosan kerülte a német nyelv használatát.⁵¹

Báthory István szabadon bocsátását – az egyik fennmaradt hagyomány szerint – végül a budai pasa érte el: 1567-ben, éppen az országgyűlés ideje alatt Miksa Verancsics Antal esztergomi érseket és Christoph Teuffenbachot akarta küldeni a Portára, akik csak azzal a feltétellel kaptak menedéklevelet a pasától, ha Báthoryt elbocsátják.⁵² De ennél komolyabb megfontolások is közre játszhattak: a bécsi udvarban is tudhatták, hogy Báthory az akkor nagybeteg János Zsigmond utóda

⁴⁰ Uo. fol. 29–30. Kiadva: VERESS 1944, 82–83; *Tört. Lapok* 1876, 599.

⁴¹ Ung. Akten Fasc. 90. Konv. D. 1565. X–XII. fol. 49–50. Kiadva: *Tört. Lapok* 1876, 600–601.

⁴² Bécs, 1566. június 23. VERESS 1944, 87–88.

⁴³ Girolamo Albini és Leonardo Contarini jelentése, Bécs, 1566. augusztus 26. TURBA 1895, 338.

⁴⁴ 1566. július 4. VERESS 1944, 89–90.

⁴⁵ 1566. november 24. VERESS 1944, 92–93.

⁴⁶ 1566. december 12. VERESS 1944, 95–96.

⁴⁷ 1566. december 12. VERESS 1944, 96–97.

⁴⁸ 1567. május 8. VERESS 1944, 99–100.

⁴⁹ 1567. június 4. VERESS 1944, 100–101.

⁵⁰ 1567. június 29. VERESS 1944, 101–103.

⁵¹ HORN 2003, 46.

⁵² LUKINICH 1933, 21.

lehet Erdély élén, hiszen a hazai támogatottsága és családjának tekintélye, gazdagsága közismert volt.⁵³

Így a hosszú fogságból kiszabadulva, 1567. július 2-án Báthory István Pozsonyba érkezett, majd hazatért somlyói birtokára. Ezt követően egy időre – de fejében már határozott tervekkel – kivonta magát a belpolitikából. A látszólagos kivonulásnak oka lehetett az is, hogy ura, II. János sem fogadta szívélyesen, sőt kifejezetten elutasító volt vele. Gyulafi Lestár feljegyzéseiben ezt a kellemetlen helyzetet így írta le: „Nizochkival együtt bocsátotta volt német császárhoz király fia Báthori Istvánt. Nisochki az király akaratjából megtért, Báthori István nem akart megtérni, hanem felment; kiért annak utána, hogy megjött, annyira neheztelt reá király fia, hogy mikor bement hozzája, farral fordult hozzája. Magad kerested, úgymond, magadnak, a mit találtál.”⁵⁴

ÖSSZEZÉS

A követségek és a fogságban eltöltött esztendőik tapasztalatai beépültek Báthory politikai gondolkodásába, amelyeknek a nyomait majd a következő években, uralkodói cselekedeteiben és személyiségének alakulásában is észlelhetjük.⁵⁵ Báthory István 1567. évi szabadon bocsátása nem Miksa császár-király hirtelen megváltozott véleményének vagy Báthory iránti jóindulatának köszönhető. Sokkal inkább politikai számításoknak. Ebben az évben a keleti Magyar Királyságban uralkodó II. János választott király súlyosan megbetegedett, végrendeletet is készített, és Miksa kivárt. Azt is mérlegelhetők a bécsi udvarban, hogy II. János várható halála után a magyar királynak hűségesküti ígérő Báthory révén sikerülhet a keleti országrészt ismét Habsburg uralom alá vonni. Mivel a fegyveres összecsapások egyik fél sikeréhez sem vezettek, az Oszmán Birodalom és a Habsburg Monarchia között béketárgyalások kezdődtek, amelyek majd a következő évben megkötött drinápolyi békében jutnak végpontjukra. Ezzel párhuzamosan, az 1567-től életbe lépett átmeneti fegyvernyugvás következtében ismét felújultak a két országrész és a két uralkodó közjogi kapcsolatát is rendezni kívánó tárgyalások. Az egyezkedés, amely Miksával az 1560-as évek közepén folyt, jól érzékelteti azokat az érveket és szempontokat, amelyek a speyeri megállapodást megelőzték, annak mintegy alapjául szolgáltak, és amelyek ténylegesen is meghatározták a Magyar Királyságból kiszakadó Erdélyi Fejedelemség és a hozzá tartozó Részek, valamint a két uralkodó közjogi jellegű viszonyát.

LEVÉLTÁRI ÉS KIADOTT FORRÁSOK

Ung. Akten	Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien Ungarische Akten
MNL OL E 142	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archívuma, E 142 Acta publica
BETHLEN 2002	BETHLEN Farkas: <i>Erdély története II. A váradi békekötéstől János Zsigmond haláláig 1538–1571</i> . Ford.: Bodor András. Jegyz.: Kruppa Tamás. Budapest – Kolozsvár 2002.
EOE II	<i>Erdélyi országgyűlési emlékek II. 1556. szept. – 1576. jan.</i> Monumenta Hungariae Historica II. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae 2. Szerk.: Szilágyi Sándor. Budapest 1876.

⁵³ Vö. KRUPPA 2002, 41.

⁵⁴ *Gyulafi Lestár följegyzései* 12.

⁵⁵ HORN 2008.

- GOOSS 1911 *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen 1526–1690.* Bearb. v. GOOSS, Roderich. Wien 1911.
- Gyulafi Lestár följegyzései Gyulafi Lestár följegyzései. 1565–1605. In: *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századokból.* Közli: Szabó Károly. Monumenta Hungariae Historica II. Scriptoros XXXI. Budapest 1881, 12–47.
- Tört. Lapok A bécsi titkos levéltár okleveleiből, 1553–1563. 1–17. közl. és Oklevelek a bécsi cs. titkos levéltárból. 1–10. közl. Közli: Szilágyi Sándor. *Történelmi Lapok.* A Magyar Polgár című kolozsvári napilap melléklete. Szerkesztette: K. Papp Miklós. 1874–1876.
- TURBA 1895 *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe* (Dispacci di Germania). III. Band. [1554–1576]. Bearb. v. TURBA, Gustav. Wien, 1895.
- VERANCSICS 1857 *VERANCSICS Antal összes munkái* II. *Történelmi dolgozatok magyar nyelven. 1504–1566.* Közli: Szalay László. Monumenta Hungariae Historica II. Scriptoros III. Pest 1857.
- VERESS 1944 *Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelem levelezése* I. 1556–1575. Hazai és külföldi levéltárakban gyűjtötte és közrebocsátja: VERESS Endre. Monumenta Transsilvanica. Kolozsvár 1944.

IRODALOM

- FODOR 1998 FODOR Pál: Kié legyen Pankota (1565)? Érdekcsoportok és érdekérvényesítés az oszmán hatalmi elitben a 16. század közepén. *Századok* 132:4 (1998) 825–836.
- GAUSZ 2015 GAUSZ Ildikó: Tokaj és környéke 1564–1565 között, avagy elfelejtett „haditudósítók” helyszíni jelentései. *Aetas* 30:3 (2015) 187–206.
- HORN 2003 HORN Ildikó: Nyelvtanulás – nyelvtudás az Erdélyi Fejedelemségben. *Történelmi Szemle* 51:1 (2009) 45–58.
- HORN 2008 HORN Ildikó: Báthory István uralkodói portréja. In: *Portré és imázs – Politikai propaganda és reprezentáció a kora újkorban.* Szerk.: G. Etényi Nóra – Horn Ildikó. Budapest 2008, 363–401.
- KRUPPA 2002 KRUPPA Tamás: Kísérletek Erdély rekatolizációjára. Tervek az erdélyi püspökség visszaállítására Báthory István és Zsigmond idejében. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 14:1–4 (2002) 39–76.
- LUKINICH 1918 LUKINICH Imre: *Erdély területi változásai a török hódítás korában 1541–1711.* Budapest 1918.
- LUKINICH 1933 LUKINICH Imre: Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király (1533–1586.) emlékezete. *A Szent István Akadémia Értesítője* 18 (1933) 14–34.
- OBORNI 2003 OBORNI Teréz: A bécsi udvar tervei Erdély visszaszerzésére 1557–1563. *Történelmi Szemle* 45:1–2 (2003) 109–127.
- OBORNI 2018 OBORNI Teréz: *Erdélyi országgyűlések a 16–17. században.* Budapest 2018.

- PÁLFFY 1997 PÁLFFY Géza: A felső-magyarországi főkapitányság és Erdély Báthory István uralkodása idején (1571–1586). *Mediaevalia Transilvanica* 1:1–2 (1997) 113–126.
- RÁCZ 2021 RÁCZ Balázs Viktor: A váradi kapitányok szerepe a jogszolgáltatásban, különös tekintettel a cirkálásra. In: „Az Várad dolga legnagyobb...” *Váradi és partiumi nemesek, katonák és tisztségviselők a kora újkorban*. Szerk.: Oborni Teréz – Rác Balázs Viktor. Tanulmányok Biharország történetéről 9. Nagyvárad 2021, 201–236.
- SZENTMÁRTONI 1934 SZENTMÁRTONI Kálmán: *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza*. Cristur-Székelykeresztúr 1934.
- VIROVE CZ 2017 VIROVE CZ Nándor: A kereszténység szolgálata vagy politikai áruulás? Balassa Menyhárt 1562. évi pártváltása és az északkeleti várháborúk. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában*. Szerk.: Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilasi Ágota. *Studia Agriensia* 35. Eger 2017, 255–282.
- VIROVE CZ 2023 VIROVE CZ Nándor: *Híres-hírheft Balassa Menyhárt*. Budapest 2023.

STEPHEN BÁTHORY'S DIPLOMATIC MISSIONS TO VIENNA AND HIS IMPRISONMENT THERE (1563–1567)

Teréz Oborni

The main aim of the struggle waged between King Ferdinand I of Hungary – and later his son King Maximilian I of Hungary – and King-Elect John Sigismund Szapolyai, who, as John II, ruled the eastern half of the Kingdom of Hungary, was to gain the whole of the country and exclusive possession of the title of king. Ferdinand, as the crowned king of Hungary, found it unacceptable that John should bear such a title, even if it was only the title of king-elect. For his part, John protested because Ferdinand demanded the counties along the River Tisza, territory that he ruled and that was his by right, having belonged to his father the king before him. Hence, the principal goals of Stephen Báthory's 1563 embassy was the division of the territory of the Kingdom of Hungary between the two rulers and the determining of the titles to be possessed by John as ruler. John wanted to retain the title 'Prince of Transylvania and Hungary' even after any future renunciation of it, and to continue to use the title 'electus Rex' in his correspondence with the Ottoman Empire. Ferdinand did not find these demands acceptable, nor did he want to leave those Hungarian counties that were outside Transylvania under the rule of John.

On his second diplomatic mission to Vienna, Báthory brought with him the text of the (provisional) Szatmár Accord (1565), for further agreement. Among the issues addressed in the accord – in addition to those mentioned above – the proposed marriage between John II and Ferdinand's daughter Johanna, planned in 1551 already, was of great significance. In a message sent to his envoy in Vienna, John had the terms of the accord altered, making a much larger territorial claim than earlier. King Maximilian and his Hungarian councillors took the view that Báthory was behind the changes, and had him imprisoned on 5 June 1565. The envoy's captivity in Vienna lasted more than two years: he was released only on 2 July 1567. Although the terms of the Szatmár Accord were never implemented, the negotiations with Maximilian in the above-mentioned years illustrate the arguments and viewpoints that served as the basis for the Treaty of Speyer concluded by the parties in 1570–71.

BENKŐ ELEK, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Régészeti Intézetének kutatóprofesszora 2024 augusztusában tölti be 70. életévét. Benkő Elek tudományos tevékenységét mindenkor az igényesség, a sokoldalú érdeklődés és a friss irányzatok megismerésére, az eredmények összegzésére való törekvés jellemzi, szemléletét jól tükrözik Madách Imrének a kötet mottójául választott szavai. A jeles alkalomból barátai, kollégái, tisztelői e tanulmánykötettel köszöntik az ünnepeltet.

ELEK BENKŐ, a full member of the Hungarian Academy of Sciences and a research professor at the Institute of Archaeology of the HUN-REN Research Centre for the Humanities, is set to celebrate his seventieth birthday in August 2024. His scientific work has at all times been characterised by intellectual rigour, wide-ranging interests, a desire to learn about new lines of enquiry, and efforts to summarise findings. Elek Benkő's approach is well reflected in the words of Imre Madách chosen as the motto of this book. This volume of studies has been made for him by friends, colleagues, and admirers, to celebrate the special occasion his birthday will represent.

HUN
REN

BÖLCSEZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
RÉGÉSZETI INTÉZET

MTA
Kiváló Kutatóhely

MTA

MAGYAR
TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA

ARCHAEOLINGUA

